

INFORMAATIOTUTKIMUKSEN PÄIVÄT 2024

Suomen ja Neuvostoliiton välinen arkistoyhteistyö kylmän sodan aikana

Lauri Partanen

Itä-Suomen yliopisto

lauri.partanen@uef.fi

<https://orcid.org/0009-0005-6754-7195>

Asiasanat: arkistonhoitajat, arkistot, historiantutkijat, kylmä sota, neuvostoliittolaiset, suomalaiset

Pysyvä osoite: <https://doi.org/10.23978/inf.148610>

Väitöstutkimukseni aiheena on Suomen ja Neuvostoliiton välinen arkistoyhteistyö kylmän sodan¹ aikana. Esittelen tähänastisia havaintojani ja tulkintojani aiheesta. Suomen ja Neuvostoliiton välinen arkistoyhteistyö alkoi toden teolla vuonna 1955 solmitun maiden välisen tieteellis-teknillisen yhteistyösopimuksen seurauksena. Jo seuraavana vuonna suomalaisista historian tutkijoista koostunut valtuuskunta yhdessä valtionarkistonhoitaja Yrjö Nurmion kanssa matkusti Neuvostoliittoon neuvottelemaan mikrofilmaukseen liittyvistä kysymyksistä. Valtionarkiston ja Suomen Historiallisen Seuran yhteistyönä laadittiin luettelo Suomen historiaa koskevasta arkistoaineistosta, jota Neuvostoliiton arkistoissa oletettiin olevan. Vuoden 1956 lopulla neljä suomalaista matkustikin valikoimaan mikrofilmattavaksi haluttavaa aineistoa. Mikrofilmattu aineisto toimitettiin Suomeen vuoden 1958 alussa. Myös neuvostoliittolaiset saivat aineistokopioita Suomesta. Aineistokopioiden vaihtoa jatkettiin myöhemmin tutkimallani ajanjaksolla, ja sitä voineekin pitää merkittävimpänä arkistoyhteistyön muotona. Yhteistyön muodot kuitenkin laajenivat ajan mittaan myös muille osa-alueille: esimerkiksi kummankin maan arkistonhoitajat vierailivat varsinkin 1970-luvulta lähtien toistensa luona. (Lybeck, 2016, s. 90–92) Pääsippä jokunen suomalainen Neuvostoliiton arkistoihinkin (ks. esim. Helsingin Sanomat, 1983, s. 14). Lisäksi julkaistiin ainakin yksi yhteinen asiakirjajulkaisu (Numminen, 1983). Myös yksi yhteinen asiakirjanäyttely järjestettiin: ennen kaikkea maiden väliseen YYA-sopimukseen liittyviä asiakirjoja esitellyt näyttely oli esillä sekä Helsingissä että Moskovassa vuonna 1979 (ks. esim. Uusi Suomi, 1979, s. 8).

Neuvostoliittolaisia kiinnosti ennen muuta arkistotekniikka: arkistohyllyt, arkistorakennukset ja tietotekniikan hyödyntäminen (ks. esim. Salmela, 1977–1983). Toki heitä kiinnosti myös Suomessa olevien aineistojen mikrofilmaaminen ja saaminen Neuvostoliittoon (Lybeck, 2016, s. 91–92). Suomalaisten kiinnostus kohdistui ennen muuta Neuvostoliiton arkistojen Suomen historiaa koskeviin aineistoihin. Ainakin 1950-luvulla suomalaiset olivat erityisen kiinnostuneita autonomian aikaa (1809–1917) koskevasta venäläisestä aineistosta. Ilmeisesti tätä Neuvostoliitosta hankittua aineistoa käytettiin ahkerasti, kun aikaisempaa autonomian aikaa koskevaa historiankirjoitusta alettiin kyseenalaistaa 1960-luvulta alkaen. (ks. esim. Jussila, 1969; Lybeck, 2016, s. 90–92)

¹ Kylmälle sodalle on monenlaisia hieman toisistaan poikkeavia määritelmiä. Tässä sillä tarkoitetaan löyhästi 1940-luvun jälkipuoliskolta 1980–1990-lukujen taitteeseen kestänyttä aikakautta. (Ks. esim. Koivunen & Mikkonen, 2022.)

Suurelta osin arkistoyhteistyö näyttää olleen melko arkipäiväistä toimintaa, jossa kumpikin osapuoli pyrki tutustumaan toistensa arkisto-oloihin sekä ennen muuta hankkimaan aineistokopioita omaan maahansa. On kuitenkin tapauksia, joita voi pitää hieman tavanomaisesta kanssakäymisestä poikkeavana. Yksi liittyy Vladimir Leninin ja Nadežda Krupskajan lähettämiin kirjeisiin suomalaiselle Arvid Neoviukselle. Suomalaiset halusivat antaa nämä Neoviuksen kokoelmaan kuuluneet kirjeet neuvostojohtaja Leonid Brežneville tämän täyttäessä 70 vuotta joulukuussa 1976, mutta Neoviuksen omaiset olivat ajatusta vastaan. (Tuovinen & Suomi, 2012, s. 91, 103) Saamani vahvistamattoman tiedon mukaan eräs vaikutusvaltainen historiantutkija onnistui vaikuttamaan asiaan niin, että kirjeistä annettiin vain kopiot Neuvostoliittoon. Prosessin kulku vaatisi kuitenkin tarkempaa tutkimusta.

Toinen tavanomaisesta poikkeava tapaus koskee presidentti J. K. Paasikiven päiväkirjojen julkaisua. Niin Neuvostoliitto kuin myös Suomen poliittinen johto suhtautuivat kielteisesti päiväkirjojen julkaisuun (Häggman, 2003, s. 367–370; Tarkka, 2012, s. 395–399). Tässä tapauksessa ei toki ollut kyse varsinaisesta maiden välisestä arkistoyhteistyöstä, mutta ainakin tapaus kertoo siitä, että kummankin maan poliittinen eliitti pyrki vaikuttamaan suomalaisen arkistoaineiston julkaisemiseen suurelle yleisölle.

Tarkastelujakson loppupuolella (1980-luvun loppu ja 1990-luvun alku) mielenkiintoinen kehityssuunta liittyy Suomen ja Viron arkistolaitosten kanssa alkavaan yhteistyöhön. Ainakin vierailuja tehtiin molemmin puolin, Suomesta Viroon ja päinvastoin. (Pohjola, 1989–2006) Kiintoisa on myös kylmän sodan jälkinäytös, jota Max Jakobson kutsui syksyllä 1991 arkistojen sodaksi (Jakobson, 1991, B 10). Neuvostoliiton arkistot alkoivat avautua ulkomaisille tutkijoille 1990-luvun alussa, ja eräät suomalaiset historiantutkijatkin matkustivat Neuvostoliittoon tutustumaan maan arkistojen aarteisiin. Kylmän sodan loppuvaiheessa ja varsinkin sen päätyttyä arkistoista haettiin vastuksia menneiden vuosikymmenten poliittisten tapahtumien herättämiin kysymyksiin. Tähän liittyen on Hannu Rautkallio esittänyt väitteen, jonka mukaan nimenomaan suomalaiset estivät laajemman NKP:n aineistoja koskevan arkistoyhteistyön uuden Venäjän kanssa. (Rautkallio, 2008, erit. s. 242–245)

Kun tarkastellaan suomalaisneuvostoliittolaisia suhteita kylmän sodan aikana, on huomioon otettava maiden väliset yleiset poliittiset suhteet. Siksi pyrin tarkastelemaan maiden välistä arkistoyhteistyötä keskittyen sen suomalaisille (ja myös neuvostoliittolaisille) tarjoamiin mahdollisuuksiin ja rajoitteisiin. Suomen poliittiseen historiaan kylmän sodan ajalla liitetään usein varsin moralistinen tulkinta siitä, miten Suomi suomettui eli alistui turhan pitkälle Neuvostoliiton toiveisiin ja vaatimuksiin (ks. esim. Koivunen, Matala, Lulu & Soimetsä, 2022). Mielestäni perustellumpia tulkintoja Suomen asemasta kylmän sodan aikana ovat pienvaltiorealismia korostavat näkemykset (ks. esim. Kangas, 2014). Tältä pohjalta

katsottuna olen kiinnostunut hahmottamaan sitä dynamiikkaa, joka maiden välisissä suhteissa yleisesti mutta erityisesti arkistoyhteistyön saralla vallitsi. En kiellä, ettekö myös arkistoyhteistyön saralla olisi voinut tapahtua jotakin sellaista, mitä voisi pitää alistumisena Neuvostoliiton tahtoon, mutta mielestäni kiinnostavampaa on tarkastella maiden välisiä arkistosuhteita ikään kuin järjestelmänä, joka tarjosi kummallekin osapuolelle yhtäällä hyötyjä ja asetti toisaalla rajoitteita.

Tutkimukseni taustalla olevat näkökulmat tulevat osaksi arkistotieteen postmodernismista. Olen kiinnostunut siitä, kuinka arkistoammattilaiset ja historiantutkijat vaikuttivat esimerkiksi siihen, mitä aineistokopioita Neuvostoliitosta haluttiin hankkia. Koska suurin osa kaikesta maiden välisestä tiede- ja kulttuuriyhteistyöstä hoidettiin keskitetysti kylmän sodan aikana, yhteistyötä koskeviin ratkaisuihin pääsivät vaikuttamaan myös poliitikot ja ministeriöiden virkamiehet. Arkistotieteen kannalta relevantteja näkökulmia ja teorioita ovat esimerkiksi arkistohiljaisuuden käsite (ks. esim. Society of American Archivist) ja erilaiset arvonmäärittelyteoriat. Esimerkiksi aineistokopioiden hankintaa Suomeen voidaan tarkastella arkistohiljaisuuksien jättämien aukkojen täydentämisen näkökulmasta. Neuvostoliittolaisten kiinnostusta arkistotekniikkaan voidaan taas tarkastella pyrkimyksenä rakentaa aiempaa tehokkaampi ja luotettavampi valtiollinen aineistohallinnan kokonaisjärjestelmä.

Lähteet

- Helsingin Sanomat (11.6.1983). Historiantutkija pääsi Viipurin arkistoille. *Helsingin Sanomat*.
- Häggman, K. (2003). *Werner Söderström osakeyhtiö: [2], 1940–2003: Avarammille aloille, väljemmille vesille*. WSOY.
- Jakobson, M. (31.10.1991). Max Jakobson pelkää maamme jäävän tappiolle arkistojen sodassa: Aineiston salassapitoajaksi 30 vuotta, Juhani Suomelle erivapaus kirjantekoon. *Helsingin Sanomat*.
- Jussila, O. (1969). *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*. Suomen Historiallinen Seura.
- Kangas, A. (3.4.2014). Unohtakaa suomettuminen! *Politiikasta*. <https://politiikasta.fi/unohtakaa-suomettuminen/>
- Koivunen, P., & Mikkonen, S. (2022). Kulttuuridiplomatian näkökulma kylmään sotaan. *Historiallinen Aikakauskirja*, 120(2), 133. <https://doi.org/10.54331/haik.131350>

- Koivunen, P., Matala, S., Lalu, L., & Soimetsä, V. (2022). Kylmän sodan Suomi ja historiallisen tarinankerronnan vaikeus. *Politiikasta*. <https://politiikasta.fi/kylman-sodan-suomi-ja-historiallisen-tarinankerronnan-vaikeus/>
- Lybeck, J. (2016). *Arkistolaitoksen suhde tutkimukseen ja hallintoon järjestyä uudelleen: Vuodet 1944–1974*. Jari Lybeck.
- Numminen, J. (1983). *Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet 1948–1983: Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistoiminta- ja avunantosopimus käytännössä: asiakirjoja ja aineistoa*. Valtion painatuskeskus.
- Pohjola, R. (1989–2006). 13 Yhteistyö Baltian maiden arkistolaitosten kanssa. *Raimo Pohjolan arkisto II*. Kansallisarkisto, Helsinki.
- Rautkallio, H. (2008). *Moskovan päiväkirja 1989–1993: Heijastuksia 2000-luvulle*. Tammi.
- Salmela, A. (1977–1983). Hfa:9 Neuvostoliitto, arkistot, asiantuntijavierailut, yleistä. *Alpo Salmelan arkisto II*. Kansallisarkisto, Helsinki.
- Society of American Archivists. Termi ”archival silence”. *Dictionary of Archives Terminology*. <https://dictionary.archivists.org/entry/archival-silence.html>
- Tarkka, J. (2012). *Karhun kainalossa*. Otava.
- Tuovinen, M., & Suomi, J. (2012). *Salaisuuksien vartija: Lehtiä valtiosihtööri Matti Tuovisen päiväkirjasta 1972–1985*. Turun yliopisto.
- Uusi Suomi (6.4.1979). Virolainen yya-vuosi juhlassa: Maatalousviennin osuus merkittävä. *Uusi Suomi*.